

ОЛЕКСІЙ ЮРІЙОВИЧ ОНІЩЕНКО,

*Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого (м. Харків),
кафедра екологічного права (аспірант);
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0369-9334>,
e-mail: onishchenko.aleksii@gmail.com*

**РЕТРОСПЕКТИВА ЗАКОНОДАВСТВА У СФЕРІ ДОБУВАННЯ (ПРИДБАННЯ)
ДИКИХ ТВАРИН З МЕТОЮ ЇХ УТРИМАННЯ ТА РОЗВЕДЕННЯ
У НАПІВВІЛЬНИХ УМОВАХ ЧИ В НЕВОЛІ**

Досліджено спеціальну юридичну літературу та нормативно-правову базу виникнення та поетапного становлення законодавства у сфері добування (придбання) диких тварин з метою їх утримання та розведення у напіввільних умовах чи в неволі. Об'єктивно та ґрунтовно досліджено історію процесу утворення, формування й становлення екологічного законодавства в цій сфері. Відповідно до проаналізованих джерел виділено основні етапи розвитку законодавства щодо спеціального права використання тваринного світу.

Ключові слова: екологічне право, екологічне законодавство, утримання та розведення диких тварин, дикі тварини, тваринний світ, спеціальне використання.

Оригінальна стаття

Постановка проблеми

Проблеми правової охорони, раціонального використання й відтворення природних ресурсів охоплюють надзвичайно широке коло питань і є нерозривно пов'язаними з перспективами добробуту та розвитку людського суспільства, рівнем науково-технічного прогресу, освіти та культури населення. Незважаючи на те, що нині цим проблемам надається як ніколи серйозне значення, багато з них лишаються дуже далеко від необхідної повноти рішення. Особливо це стосується проблем охорони та використання тваринного світу. Людство з 1970 по 2014 рік знищило 60 % ссавців, птахів, риб та плазунів. Експерти попереджають, що знищення дикої природи є надзвичайною ситуацією, яка загрожує цивілізації [1].

Актуальність наукового дослідження як самих відносин, так і правил, за якими вони виникають та існують, зумовлюється відсутністю на сьогодні дієвої системи нормативно-правових актів, що забезпечують належне регулювання використання й охорони диких тварин, які перебувають у напіввільних умовах чи в неволі, та відсутністю процедури їх надання у користування. Водночас для збереження всього різноманіття диких тварин (зокрема і для майбутніх поколінь) та успішного відновлення їх чисельності необхідним є існування ефективної й надійної національної правової системи, еколого-правових норм і приписів, які врегулювали б правовий режим перебування диких тварин у напіввільних умовах і в неволі.

Стан дослідження проблеми

Проблемні аспекти законодавства щодо регулювання відносин приналежності, використання, відтворення й охорони тваринного світу розглядалися в роботах таких вітчизняних і зарубіжних науковців, як М. П. Волик, А. П. Гетьман, В. М. Краєва, В. В. Овдієнко, В. В. Шеховцов та ін. Однак деякі питання залишилися відкритими, адже увага авторів не була сконцентрована саме на дослідженні законодавства у сфері добування (придбання) диких тварин з метою їх утримання та розведення у напіввільних умовах чи в неволі. Тому стаття є актуальною, оскільки напрацювання у сучасній еколого-правовій науці України з зазначеної теми відсутні.

Мета і завдання дослідження

Виходячи з вищевказаного, ставимо за мету висвітлити становлення та розвиток законодавства у сфері добування (придбання) диких тварин з метою їх утримання та розведення у напіввільних умовах чи в неволі. Мета роботи конкретизується у таких завданнях, як аналіз і ґрунтовне вивчення спеціальної юридичної літератури та нормативно-правової бази щодо цієї сфери, а також пропонування періодизації розвитку відповідного законодавства.

Наукова новизна дослідження

Уперше досліджено становлення законодавства у сфері добування (придбання) диких тварин з метою їх утримання та розведення

у напіввільних умовах чи в неволі, в якому автор виділяє чотири основні періоди.

Виклад основного матеріалу

Як зазначає А. П. Гетьман, «становлення сучасної юридичної науки в цілому та її окремих складників зазвичай розглядається науковцями як виникнення та еволюція правових ідей і поглядів у межах розвитку філософії права, як історія правових учень. Для методологічного дослідження доктрини екологічного права дуже важливими є пошуки змін не лише в соціальних умовах того чи іншого етапу розвитку юридичної науки взагалі, а в першу чергу у сфері юридичних поглядів, уявлень і мислення, в тому числі й щодо проблеми взаємодії довкілля й суспільства» [2, с. 103].

Для розкриття теми важливо передусім указати наукові праці вчених, які займалися питанням періодизації історії розвитку правового використання тваринного світу. Вивченням питань у різних напрямках цієї сфери (мисливство, полювання, власність на об'єкти тваринного світу, їх використання тощо) займалися М. П. Волик, В. М. Краєва, М. В. Матвійчук та С. А. Голуб, В. В. Овдєнко та В. В. Шеховцов.

М. П. Волик виділяє чотири періоди еволюціонування правового регулювання мисливства [3, с. 10–15], а В. В. Овдєнко, у свою чергу, виокремлює п'ять періодів (етапів) розвитку правового регулювання мисливства в Україні [4, с. 11–35]. В. М. Краєва подає періодизацію історії формування порядку надання тваринного світу в дострокове користування не з позиції історичного підходу, а з точки зору зміни підстави виникнення права дострокового користування мисливських угідь, і теж виділяє п'ять періодів [5, с. 64–83]. В. К. Матвійчук та С. А. Голуб розглядають становлення правового регулювання мисливства у нерозривному зв'язку з процесом історичного розвитку суспільства та виділяють вісім періодів [6, с. 20]. В. В. Шеховцов указує, що формування та розвиток інституту права власності на об'єкти тваринного світу, що передувала його правовій регламентації, яка була проведена за сучасних умов, відбувалися лише в чотири етапи [7, с. 21–22, 24–28].

У свою чергу пропонуємо виділити чотири основні періоди використання й охорони диких тварин у напіввільних умовах чи в неволі: давній період, середньовічний період, період впливу царської Росії та Австро-Угорської імперії на українські землі, період формування та розвитку законодавства у складі Радянського Союзу.

Давній період. У палеоліті практично всі люди були всеїдними й мисливцями, інакше б вони не вижили. Вони не лише вбивали звірів палицями, камінням, списами та кам'яними сокирами, а й нерідко ловили їх живцем у спеціально обладнані земляні ями, петлі й інші пастки. Спійманих тварин теж відразу ж убивали та з'їдали, але в разі достатньої кількості дичини частину продукції все ж таки намагалися зберегти. У зв'язку з дуже мінливою кліматичною обстановкою, зростанням людського населення та скороченням чисельності звірів у місцях проживання племен мисливці далеко не завжди поверталися зі здобиччю. Перший мисливець, у якого промайнула думка залишити в живих дитинчат дикої кози, гірського барана, дикої свині або туру та з'їсти їх пізніше, був геніальною людиною [8, с. 5–6].

Однак виникли проблеми щодо цього «живого запасу м'яса», який потрібно було не тільки охороняти, а ще й годувати, щоб тварини не гинули, а для цього треба було організувати їх випас або годування в загоні, що дуже непросто. Так, швидше за все, в різних місцях планети, де клімат був відносно теплим, у самому кінці мезоліту або, ймовірно, на початку неоліту виникли перші мисливські ферми, де люди утримували окремі види тварин, яких пізніше вбивали. Цей перехід від полювання та збирання до мисливського фермерства, скотарства й землеробства був, по суті, неолітичною революцією – найбільшою подією, яка дала людині невичерпне джерело їжі.

Геродот описував релігійні вірування єгиптян, указуючи на те, що всі тварини – свійські й дикі – вважалися священними. Якщо хтось вб'є священну тварину, це каралося смертю, а якщо вбивство було здійснено ненавмисно, то необхідно було платити пеню, встановлену жерцями [9, с. 19].

В. В. Шеховцов у своїй науковій роботі зазначає, що вже на перших етапах становлення людства з'явилися норми звичаєвого права, які встановлювали порядок використання та привласнення тваринного світу. Усе це пов'язано в першу чергу зі світоглядним уявленням [7, с. 15].

Норми звичаєвого права дійсно відіграють велику роль у формуванні найдавніших нормативно-правових актів. Саме в законах Хаммурапі з'явилися окремі положення щодо набуття й охорони права власності на окремих тварин. Наприклад, існувало таке положення: «якщо людина придбає з рук сина людини або вівцю, або віслюка, або ж щось інше без свідків або договору, або ж прийняла на зберігання,

то ця людина – злодій та повинна бути вбита» [10, с. 15].

У Давній Індії досить активно використовували тварин у промислових цілях. У трактаті «Артхашастра» (IV ст. до н. е.) йдеться про те, що ліси, пасовища, мисливські парки й розплідники слонів були джерелами та статтями доходу, який отримували з лісів, і називався він «вана». Також була «варда» – це вівці, буйволи, віслюки та інші тварини, які були джерелом доходів зі стад [11, с. 277].

Римське право розглядало диких тварин як «безхазяйні речі» (*Resnullius*), причому власник земельної ділянки на тварин, які перебувають у межах такої ділянки, права власності не набував. Римському праву був властивий принцип «окупаційної свободи» – заволодіти безхазяйною річчю міг кожен. Б. Б. Черепакін, посилаючись на численні джерела, зазначає: «Окупація безхазяйних речей як така не знала обмежень» [12]. На чужій землі можна було присвоювати диких тварин, звертаючи їх у свою власність.

Власник землі, даючи мисливцеві право полювати, не дає йому цим водночас права власності на тварин, якого і сам виключно не має, а дає йому тільки право вільно ходити й діяти в своїй землі. Але через те, що дичина вважалася річчю безхазяйною, «власник маєтку не мав права на повернення видобутої в його володіннях без його дозволу дичини». Таким чином, у римському праві власники земельних ділянок мали право полювати на своїй земельній ділянці, але автоматично не купували права власності на звірів і птахів, що на ній перебували.

У Римському цивільному праві речі поділялися на приручених чотириногих тварин (*res mancipi*) і диких тварин (*res nec mancipi*), яких можна приручити, але, як правило, вони дикі, і переданий прав на них проходила без особливих формальностей. Щодо *res nec mancipi* існувало правило, що ці речі не мають господаря, але якщо особа спіймає таку тварину, то остання є її власністю, доки ця тварина не втече. Також тварини, які зникали та поверталися, переставали бути власністю особи, коли перестали повертатися до неї.

У стародавній період закони, що стосувалися тварин, ґрунтувалися у першу чергу на економічних і релігійних засадах. Економічні правила легко пояснюються тим фактом, що тварини були товарною власністю. Виходячи з цієї обставини, необхідно було мати закони, що регулюють питання захисту цінності майна й вирішення спорів, пов'язаних із цим май-

ном, включно із законами про смерті, заподіяні тваринами. У випадку Месопотамії закони про биків та інших тварин є прикладами такого роду закону, що ґрунтується на економічних мотивах. Релігійно обґрунтовані закони також мали пріоритет перед деякими стародавніми законами, зокрема такими були закон ізраїльтян [13, р. 54] і укази Ашок [13, р. 57]. Саме в давньому періоді, в якому зароджувалось і розвивалось багато релігій, було природно мати закони для всіх аспектів життя, включно з такими людськими відносинами, що ґрунтувалися на релігійності.

У збірнику записів звичаєвого права «Салічна правда» передбачалася відповідальність за добутих тварин і тварин, які перебували у вільних умовах, та за крадіжку дичини. Дичиною вважалися всі об'єкти тваринного світу, які перебувають у стані природної волі. У положеннях «Салічної правди» встановлювалися суми, які необхідно було сплатити як штраф за крадіжку, а власники мали право вимагати повернення тварини або її вартості, а також оплати «оренди майна» в разі її відсутності [14, с. 414].

Понад 4 тисячі років тому правителі Єгипту й Месопотамії вигадали собі нову розвагу – збирати екзотичних тварин і створювати сади. Правителі заснували перші звіринці й ботанічні сади. У них були африканські жирафи, гепарди, мавпи, тюлені, ведмеді й слони з Азії. У садах серед насаджень рідкісних рослин улаштовували вольєри для екзотичних птахів, у ставки випускали рідкісних риб [15, с. 29].

Для зоологічних парків (колекцій) цього періоду є характерними великі площі, сади й напіввільне утримання тварин. Основною функцією таких садів (парків) було колекціонування тварин володарями або багатими людьми. Була досить поширена торгівля екзотичними тваринами, також тварин отримували від завойованих земель і як данину від іншого суспільства. Мисливці використовували тупі стріли для оглушення дикої тварини та пастки (як правило, приховані ями), щоб спіймати диких тварин живими й не завдати їм шкоди для подальшої торгівлі, колекції або господарства. Саме тому в цей період яскраво виражаються економічні мотиви використання тварин.

Що стосується розведення диких тварин в часи Давньої Греції та Риму до X століття н. е., то об'єктом штучного розведення дичини був лише фазан, та в технології його розведення відомі були лише окремі питання. Досить докладно описується утримання птахів у штучних умовах у працях Геродота, також велика

кількість згадок про утримання диких тварин у штучних умовах залишалась в античній літературі. У Давньому Єгипті також досить активно проводиться розведення екзотичних тварин у штучних умовах.

Середньовічний період. Протягом XI – початку XII ст., як зазначає В. К. Матвійчук, князі розпочали видавати законодавчі акти (статути) й навіть збірники законодавчих актів (Руська Правда, Правда Ярославичів, Розширена руська правда та ін. [16]. Закріплення промислових угідь породжувало законодавчі акти, що охороняють їх, а його порушники суворо каралися – від позбавлення дичини до вбивства винного. Зокрема, у російських літописах згадуються звіринці й ловища, в яких зберігалася дичина для князівських полювань, де ніхто не мав права полювати без дозволу князя, і ці свідчення підтверджують недоторканність закритих мисливських угідь [16, с. 86; 17, с. 73]. Ці закони мали позитивний результат, оскільки врятували від повного знищення бобрів та інших диких тварин.

Тваринний світ здавна служив людям джерелом харчових продуктів, промислової та лікарської сировини й інших матеріальних цінностей, необхідних для задоволення потреб людини. Полювання та хутряна промисловість були найважливішими галузями господарства. У XI–XII ст. на Русі водилося безліч турів, диких коней, лосів, оленів, кабанів та інших тварин, але особливо багато було хутрових звірів. Саме через це на Русі існували своєрідні мисливські господарства, які займалися охороною та розведенням цінних хутрових звірів, особливо бобрів, і мали своїх фахівців – бобровиків. Шкіра бобра дуже цінувалася на Київській Русі, саме тому Руська Правда охороняла бобрів та місця, де їх розводили [18, с. 336].

Крім промислового полювання «для себе», існував мисливський промисел заради одержання доходів і навіть збереження тварин. Із давніх часів продукція будь-якого промислу спочатку частково обмінювалась, а потім продавалась. Щоб отримати борошно, сіль, зброю й тканини для одягу, мисливцю необхідно було обмінювати чи продавати велику частину здобутого хутра [19, с. 11].

Також необхідно зауважити, що для періоду середньовіччя характерними є судові процеси, об'єктом спору яких були тварини. Як правило, в цих процесах керувалися релігійними мотивами. З'явилися положення, які локалізували добування окремих видів тварин, положення щодо вільного добування деяких

видів тварин усіма особами, а також права власників земельних ділянок на добування тварин на своїй землі. Спостерігаємо продовження економічних і релігійних концепцій, як переважаючих мотивів закону про тварин, що ми спостерігали і в стародавній період.

У середньовічний період у багатьох країнах Європи з'явилися різноманітні за своїм складом звіринці. Здебільшого вони мали характер приватних колекцій і не були доступні широким верствам населення. Джерелами їх комплектування та поповнення служили експедиції приватних експедицій, подарунки іноземних представників, мандрівників, капітанів кораблів і випадкові придбання. В епоху Відродження багатіями створювалися численні парки й сади для утримання в клітках і вольєрах екзотичних птахів і звірів, а у водоймах – риб. Вони мали характер гостьових, прогулянкових парків, призначених, як правило, для місцевої та приїжджої знаті. Для цього періоду є характерною поява кліток для тварин.

Історія свідчить, що за часів Римської імперії дикі звірі й інші тварини були невід'ємними учасниками різних видовищ, що дивували людей своєю крайньою жорстокістю та кровопролиттям. Поблизу знаменитого Колізею були побудовані й обладнанні великі приміщення для утримання тварин. Крім того, існували спеціальні клітки, влаштовані під ареною цирку, для утримання великих хижаків, яких у потрібний момент випускали на арену. На аренах цирків голодних хижаків нацьковували на полонених воїнів, засуджених і переслідуваних за релігійні переконання й інакомислення [20, с. 12–13].

Із падінням Римської імперії припинилося і вбивство тварин, їх варварське винищення. Рим надовго залишився без парків, у яких утримували цих диких екзотичних тварин.

На Русі на початку другого тисячоліття нашої ери під звіринцями розумілись не публічні звіринці, а ділянки, призначені для утримання та дресування ловчих звірів, птахів і тих тварин, які використовувались для їх нацькування. Аналогічні за своїм призначенням звіринці для утримання низки видів диких тварин із часом перетворилися на двори або, як їх називали в давнину, «потішні двори». Вони з часом перетворилися на цілі комплекси спеціальних споруд, у яких утримували та дресували не тільки диких звірів і птахів, але і зграї мисливських собак і верхових коней. Крім того, на цих дворах була різна «мисливська» живність для її цькування й потіхи, а також «гостьового огляду» [21, с. 65].

Тобто всі зоологічні парки тієї і близької до нас епохи мали спільні ознаки, які варто відзначити: їх створювали лише на радість власнику, а не для широких народних мас; їх створювали, виходячи з міркувань престижу, не обтяжуючи себе розумінням тварин і забезпеченням адекватних умов для кожного виду. Про контакт між людиною й твариною можна говорити тільки тією мірою, якою тварина служила для розваги, забави, водночас це демонструвало багатство і міць власника звіринця. Для цього періоду характерними були тісні приміщення у звіринцях, темниці, рови та підвали як місця утримання тварин, яких морили голодом у розважальних цілях.

Період середньовіччя щодо розведення диких тварин тривав із середини X ст. до XVIII ст., коли основним об'єктом залишався фазан, але вже більш детально була розроблена технологія його масового відтворення, включно з питаннями утримання, годування, розведення, випуску в угіддя та мисливського використання. Уже у XV ст. фазанництво набуває поширення в усій Європі. Досить активно розводили і нові види для задоволення, в першу чергу, для естетичних цілей, а також для отримання вторинного продукту, наприклад пір'я, яке користувалося великою популярністю в ті часи.

Період впливу царської Росії й Австро-Угорської імперії на українські землі. Цей період розвитку інституту права власності на об'єкти тваринного світу тісно пов'язаний з етапом кодифікації цивільного законодавства в Європі після буржуазних революцій, для якого були характерними такі ознаки: 1) основними підставами набуття права власності на диких тварин було переважно їх вилучення в процесі полювання та рибальства; 2) установлена на законодавчому рівні відповідальність власника тварини за завдану шкоду; 3) установлені особливості правового регулювання порядку добування об'єктів тваринного світу шляхом ухвалення спеціального законодавства; 4) права осіб на добування тварин закріплювались незалежно від права власності на земельну ділянку (сервітутні права) [7, с. 24].

Основними нормативно-правовими актами, які регулювали охорону тваринного світу, серед іншого у водному середовищі, на території українських земель Східної Галичини були австрійські державні закони про полювання від 7 березня 1849 р. та про рибальство від 25 квітня 1885 р. [22, с. 34].

Як зазначає Л. Я. Коритко, «у Галичині Мисливський закон від 5 березня 1897 року встановлював, що право полювання прив'я-

зане до власності на землю, площа якої не повинна бути меншою ніж 115 гектарів. ... Власники малих земельних ділянок об'єднувались для створення спільного мисливського господарства, площа якого не повинна бути також меншою ніж 115 га. На власній землі дозволяли будувати вольєри для розведення дичини. До права полювання належало право на догляд за дичиною, її переслідування, висліджування, добування і право привласнення мисливських тварин, а також їх частин, таких як роги, яйця диких птахів» [22, с. 32; 23, с. 55].

Спільними рисами для царської Росії й Австро-Угорської імперії на території сучасної України є приватноправовий характер договірних відносин щодо надання земельних ділянок для здійснення полювання. Мисливські території надавались у користування на підставі договору оренди земельних ділянок із власниками земель, а ініціаторами таких угод, як правило, були мисливські товариства. Але, як ми бачимо, передавалося право не на землю, а на полювання на цих землях.

Із початком XVIII ст. люди нарешті почали усвідомлювати, що тварин у природі не так вже й багато, а деякі види взагалі винищені людиною безповоротно. Заснування парку «*Gardin des Plarttes*» має велике значення в історії зоологічних парків. Директор *de Saint Pierre* звернув увагу Національних зборів не тільки на помираючих тварин у Версалі, але і на можливість просвіти населення в плані природознавства в цьому парку. До цих пір тварин народу показували тільки в бродячих звіринцях, де їх презентували як щось цікаве та як відхилення від норми. Після створення «*Gardin des Plarttes*» був виданий указ, згідно з яким бродячі звіринці були заборонені. Це було першою гарантією існування зоологічного парку. У XIX ст. створюються один за іншим зоологічні парки, для яких характерним є утримання тварин у тисних клітках. Зоологічні парки починають виконувати науково-дослідницькі функції.

У 1826 р. було створено лондонське зоологічне товариство, яке мало на меті створити наукові колекції тварин, а також зоосад та бібліотеки. Справжнім проривом у XX ст. стала перша споруда без огорожі з решіткою. Це були ущелини для хижих тварин, за якими була штучно створена гірська стіна. Споруду було названо «Острів звірів»; її було спроектовано Урсом Егген-Швілером (1849–1923) для зоологічного парку Карла Гагенбека в Гамбург-Штелліне. Карл Гагенбек розробив концепцію без бар'єрних обгороджених корпусів, яка

вплинула на керівників зоологічних парків у всьому світі. На місці маленьких кліток з'явилися просторі огороження, що також допомагало забезпечувати біологічні та психологічні потреби полонених тварин [24, р. 3].

Головною метою в разі створення нового зоологічного парку було показати тварин в умовах максимальної волі на майданчику, наближеному до природних умов, без огорожі. Карл Гагенбек уперше змінив підхід до самої системи утримання тварин і догляду за ними, створив, можливо, один із найперших зоологічних парків у світі. Тварини в його парках не лише не вмирили від виснаження, а й розмножувалися, навіть ті, які вважалися непридатними до розведення в неволі. Це була справжня революція, але до остаточної перемоги зоологічних парків над звіринцями було ще далеко. Для цього періоду характерними є вольтери для тварин, огорожі у вигляді ровів, а також розвиток науково-дослідних функцій зоологічних парків.

Однією з важливих подій цього періоду є створення Фрідріхом Фальц-Фейном у 1883 р. біосферного заповідника «Асканія-Нова». Він був яскравим шанувальником природи, який, наслідуючи досвід європейських зоопарків, створив місце для збереження видів тварин, якомога наближене до природного середовища їх існування. Саме тому дотепер Асканія-Нова залишається одним із провідних наукових центрів України, який розробляє методи утримання та повернення видів диких тварин до природного середовища.

У період із середини XVIII до XX ст. технології розведення фазанів починають використовувати для розведення у штучних умовах інших диких тварин.

Період формування та розвитку законодавства у складі Радянського Союзу. На початку XX ст. О. В. Маркграф заснував Перше російське товариство господарського розведення тварин і представників корисної дичини. Головними цілями товариства було сприяння більш широкому й вигідному розвитку промислового звірівництва як дохідної статті народного господарства та забезпечення його членам, приватним особам та установам можливості купувати породистих тварин рідкісних якостей, а також допомога раціональному влаштуванню й утриманню тварин.

Товариство повинно було виконувати такі завдання: поширювати теоретичні та практичні відомості з цієї теми; вивчати й аналізувати стан справ у нас у країні та за кордоном; купувати кращі вітчизняні й іноземні породи

тварин; створювати розплідники та звірівницькі станції-ферми для розведення й вирощування найбільш цінних видів тварин; створювати окремі ферми з метою продажу та поширення тварин серед населення; видавати наукові праці, звіти, інструкції та іншу спеціальну документацію й організувати підготовку проектів різних законодавчих документів.

У 1903 р. О. В. Макграф виступив із доповіддю «Звірівництво. Російський зоопромисловий парк». У ній обґрунтовувалося створення галузі звірівництва в сільському господарстві Росії, наводились приклади проектів і кошторисів парків (зооферм). 4 жовтня 1905 р. був затверджений «Статут 1-го Російського товариства господарського розведення промислових тварин і представників корисної дичини». Після цього почали з'являтися різні ферми, де розводили тварин.

У післяреволюційні роки розвиток хутрового звірівництва зосередився в одних руках – в апараті Госторга (організації Наркомату торгівлі, що займалася заготівлею й експортом промислового хутра), де був сформований відділ звірівництва. Виробництво хутра та звірівництво стали справою держави. Уже 30 січня 1919 р. Вища рада народного господарства ухвалила указ, за яким усе хутро продавалося та заготовлялося за твердими цінами виключно державою. У 1920 р. В. І. Ленін підписав перший декрет про регулювання хутрових заготівель. Розвиток звірівництва отримав вагомую економічну базу, коли відповідно до постанови Економічної ради РРФСР був створений постійний фонд для фінансування заходів із промислового звірівництва та науково-дослідних робіт у галузі розмноження цінних хутрових звірів у неволі [25, с. 393–394].

Після ухвалення Декрету «Про землю» 1917 р.¹, який полягав у скасуванні приватної власності та націоналізації землі та природних багатств, Декретом ВЦВК «Про соціалізацію землі» 1918 р.² було встановлено державну власність на землю, надра, ліси, води та тваринний світ. Ці положення були поштовхом до ухвалення низки нормативно-правових актів, таких як Декрет «Про строки полювання та право на мисливську зброю»

¹ О земле : декрет Всерос. съезда власти от 26.10.1917. *Собрание узаконений и распоряжений рабочего и крестьянского правительства*. 1917. № 1. С. 3.

² О социализации земли : декрет ВЦИК от 19.02.1918. *Собрание узаконений и распоряжений Рабочего и Крестьянского Правительства*. 1918. № 25. Ст. 346.

1919 р.¹, Декрет «Про мисливство» 1920 р.², «Правила здійснення полювання, його строки та способи» 1922 р.³, а найбільш важливим нормативно-правовим актом щодо утримання та розведення диких тварин у напіввільних умовах чи в неволі був Декрет «Про мисливство» 1923 р.⁴, який уперше встановив можливість заснування заповідників, заказників, зооферм, лабораторій, мисливських парків і розплідників хутрового звіра, птиці та мисливських собак (п. «б» ст. 5).

У положенні від 10 лютого 1930 р. «Про мисливське господарство РРФСР»⁵ уперше було чітко обґрунтовано поняття «мисливське господарство», існування якого полягало в правильній експлуатації державного мисливського фонду, збільшенні й покращенні цінних мисливських звірів і птахів шляхом полювання, звірівництва та розведення дичини.

30-ті роки ХХ ст. ознаменувалися колективізацією сільського господарства та проголошенням того, що «організація мисливського господарства й мисливського промислу здійснюється через колгоспи» [26, с. 85].

Для штучного розведення диких тварин у ці роки характерним є використання сучасних наукових і практичних досягнень біології, зоотехніки, ветеринарії, генетики, мисливствознавства й охорони природи, що сприяло створенню нової технології масового промислового розведення багатьох видів тварин і цим самим перетворило штучне розведення дичини на особливу систему ведення мисливського господарства, а розведення рідкісних видів тварин – на дієві заходи щодо їх збереження на планеті.

Активне використання наукових розробок і сучасних технологій для розведення молодняка в штучних умовах почалося в 1970 р. У цей час активно будуються господарства в багатьох областях нашої держави.

Відповідно до Закону УРСР «Про охорону і використання тваринного світу»⁶ відносили в галузі використання й охорони сільськогосподарських та інших свійських тварин, а також диких тварин, яких тримають у неволі чи напіввільних умовах для господарських, культурних, наукових, естетичних та інших цілей, регулювалися відповідним законодавством Союзу РСР та Української РСР. Відповідальність за порушення правил щодо охорони, утримання та використання зазначених тварин установлювалася законодавством Союзу РСР та Української РСР. У статті 28 Закону УРСР «Про охорону і використання тваринного світу» зазначалося, що вилучення тварин із природного середовища для використання в наукових, культурно-освітніх, виховних та естетичних цілях проводилося на підставі дозволу, що видавався спеціалізованими уповноваженими органами з охорони та регулювання використання тваринного світу.

У цей період величезний внесок у рух створення зоологічних парків замість звіринців зробив англійський зоолог Джеральд Даррелл, який присвятив своє життя збереженню та розведенню рідкісних і зникаючих видів тварин. Учений створив власний зоологічний парк на о. Джерсі (1958 р.) для тварин, що перебувають під загрозою зникнення, і перетворив його з часом на справжній центр збереження рідкісних видів. Нині саме в цьому полягає головна роль усіх зоологічних парків світу – збереження тваринного світу Землі.

Якщо розглянути роль штучного розведення дичини з метою збереження рідкісних видів тварин, у першу чергу необхідно зауважити, що розроблені прийоми, принципи й методичні підходи до утримання, годування, розведення в неволі й інтродукції тварин у природу з успіхом можна використовувати в роботі з рідкісними видами. У Законі СРСР «Про охорону та використання тваринного світу» і в Червоних книгах МСОП (Міжнародного союзу охорони природи), СРСР і союзних республік розведення рідкісних видів у розплідниках названо одним з ефективних заходів щодо порятунку тварин [27].

Розведенням у неволі диких тварин із давніх часів займалися зоологічні парки, багато рідкісних видів тварин успішно розмножувались у них. Однак основною функцією зоологічних парків є просвітня, а головним їх

¹ О сроках охоты и праве на охотничье оружие : декрет СНК РСФСР от 27.05.1919. *Охота и охотничье хозяйство*. 1970. № 2. С. 1.

² Об охоте : декрет РСФСР от 20.07.1920. *СУ РСФСР*. 1920. № 66. С. 297.

³ Правила производства охоты, ее сроки и способы : от 24.08.1922. *Известия Центрального Комитета Всероссийского Союза Охотников и Центроохоты*. 1922. № 20. С. 6–8.

⁴ Об охоте : декрет ВЦИК и СНК РСФСР от 01.01.1923. *Собрание узаконений и распоряжений Рабочего и Крестьянского Правительства*. 1923. № 17. Ст. 217.

⁵ Про мисливське господарство РСФСР : положення від 10.02.1930. *СУ РСФСР*. 1930. № 9. Ст. 109.

⁶ Про охорону і використання тваринного світу : закон Української РСР від 21.11.1981 № 2814-Х. *ЗП УРСР*. 1981. № 12. Ст. 140.

завданням залишається експозиція колекцій тварин, адже території зоологічних парків є обмеженими, що унеможливує масове розведення різних видів тварин. Отриманий приріст поголів'я, як правило, йде на продаж або на обмін. Саме тому виникла необхідність у створенні спеціалізованих розплідників із розведення рідкісних видів або груп видів звірів і птахів. Вони стали центрами кропіткої роботи з порятунку рідкісних видів тварин. Головною метою розплідників є масове розведення тварин, яке, у свою чергу, вимагає спеціальної технології, розробленої на основі принципів промислового тваринництва.

Однак розведення у вольєрних умовах як метод порятунку рідкісних видів тривалий час більшістю фахівців сприймалося скептично, оскільки зовсім нещодавно вважалося, що тварини, які вирости в тісному контакті з людиною (імпринтовані на людину) й не навчені батьками, вже не здатні до самостійного життя в природних умовах. Особливо стійко трималися такі погляди щодо хижих тварин. Однак є вчені, які доводять, що це не так, зокрема Джой Адамсон із левами та гепардами показав неспроможність цих сумнівів. По-перше, були розроблені технічні прийоми повернення тварин у природне середовище, які виявилися ефективними. По-друге, самі тварини показали себе в екологічному й етологічному плані набагато пластичнішими, ніж ми уявляли це раніше. Вони проявили чудові здібності до адаптації в незнайомих їм умовах, що значно полегшило вирішення проблем, пов'язаних із репатріацією [28].

Проаналізувавши перелік розплідників, які існували в СРСР, ми доходимо висновку, що вони були організовані або при науково-дослідних інститутах, або при заповідниках. І це насправді є виправданим рішенням, оскільки на стадії робіт із ретельного вивчення видів, які розводяться, розробляється технологія їх утримання, годування та розведення.

За радянських часів штучне розведення дичини було спрямовано на вирішення виключно мисливських проблем, для цього використовувалися методи утримання та розведення мисливських видів тварин у неволі, які відповідали методу *ex-situ* в контексті Міжнародної конвенції про біологічне різноманіття стосовно всіх видів об'єктів тваринного світу.

У 1990 р. почався занепад робіт, що здійснювалися в СРСР щодо розведення мисливських і рідкісних видів тварин, адже держава припинила їх фінансування. Власного фінансування не було, тому що за радянських часів

неможливо було приватно займатися господарською діяльністю. Одночасно з цим мисливські господарства почали відмовлятися від придбання молодняка, який розводився в неволі, для випуску його в угіддя. У результаті цього закрилося багато ферм із розведення дичини та розплідників.

На сьогодні штучне розведення диких тварин – це важливий спосіб збереження природного розмаїття нашої фауни, а також це бізнес, який дає високий прибуток. У провідних країнах світу ця галузь досить ефективно впливає на економіку. Не має сумнівів, що штучне розведення тварин, спеціалізовані розплідники та сучасні зоологічні парки складають єдину стратегічну лінію. Вони мають лише різні підходи до збереження тваринного світу.

Висновки

Вивчення наукової літератури з історії розвитку законодавства щодо використання й охорони диких тварин, які перебувають у напіввільних умовах чи в неволі, дає підстави виділити основні чотири періоди, тобто проміжки часу, обмежені певними датами, подіями тощо.

З урахуванням сказаного вбачається, що треба виокремити такі періоди: давній період (доісторичні часи – початок IX ст.), середньовічний період (кінець IX – початок XVIII ст.), період впливу царської Росії та Австро-Угорської імперії на українські землі (початок XVIII – кінець XX ст.) і період формування й розвитку законодавства у складі Радянського Союзу (початок XX – початок XXI ст.). Щодо кожного окремо можемо зробити такі висновки.

Давній період характеризується відсутністю чітких правових норм, а суспільні екологічні відносини в ньому врегульовуються звичаєвим правом. Щодо утримання тварин відомо, що з'явилася нова розвага для правителів – збирати екзотичних тварин і створювати сади, саме тоді були засновані перші звіринці й ботанічні сади, в яких не тільки зберігали, але й розводили тварин. Об'єктом штучного розведення дичини спочатку був лише фазан, а в технології його розведення відомими були лише окремі питання.

Середньовічний період ознаменувався появою норм писаного права, центральне місце в якому на українських землях посідає Руська Правда, в якій указувалося про обмеження використання тваринного світу й охорону мисливських володінь. Мисливські угіддя слугували для розваги князівської влади та були

розплідником дичини, де князь вільно полював. Також існували своєрідні мисливські господарства, які займалися охороною і розведенням цінних хутрових звірів. У середньовічний період з'явилися різноманітні за своїм складом звіринці, які здебільшого мали характер приватних колекцій і не були доступні широким верствам населення; характерною є поява кліток для утримання та розведення диких тварин. Основним об'єктом штучного розведення залишався фазан, але вже більш детально була розроблена технологія його масового виробництва, включно з питаннями утримання, годування та розведення, випуском в угіддя та мисливським використанням.

У період впливу на українські землі царської Росії та Австро-Угорської імперії питання утримання та використання диких тварин регулювалися законодавствами згаданих імперій, оскільки українські землі перебували у їх складі. Характерним стало надання в оренду мисливських угідь та отримання права на полювання. Власники малих земельних ділянок об'єднувалися для створення спільного мисливського господарства, а на власних землях дозволялося будувати вольєри для розведення дичини. У цей період з'явилися простори

огороження, що також допомагало забезпечувати біологічні та психологічні потреби полонених тварин. Головною метою створення нового зоологічного парку було показати тварин в умовах максимальної волі на майданчику, наближеному до природних умов, без огорожі. Із середини XVIII до XX ст. технології розведення фазанів почали використовувати для розведення у штучних умовах інших диких тварин.

Щодо періоду формування та розвитку законодавства у складі Радянського Союзу вкажемо, що основними є нормативно-правові акти, створені для регулювання відносин у мисливському господарстві. Організація мисливського господарства та мисливського промислу здійснювалася через колгоспи. Створювали заповідники, заказники, зооферми, лабораторії, мисливські парки та розплідники хутрового звіра, птиці й мисливських собак, а також використовували сучасні наукові та практичні досягнення біології, зоотехніки, ветеринарії, генетики, мисливствознавства й охорони природи, що допомогло створити нову технологію масового промислового розведення багатьох видів тварин.

Список бібліографічних посилань

1. Carrington D. Humanity has wiped out 60 % of animal populations since 1970, report finds. *The Guardian*. 30 Oct 2018. URL: <https://www.theguardian.com/environment/2018/oct/30/humanity-wiped-out-animals-since-1970-major-report-finds/> (дата звернення: 23.11.2018).
2. Гетьман А. П. Шляхи становлення й розвиток науки земельного права. *Проблеми законності*. 2008. Вип. 95. С. 103–107.
3. Волик М. П. Правове регулювання полювання в Україні (на матеріалах південного регіону України) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.06. Одеса, 1997. 23 с.
4. Овдїєнко В. В. Правове регулювання мисливства в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.06. Харків, 2014. 211 с.
5. Краева В. Н. Правовое регулирование пользования охотничьими ресурсами на закрепленных охотничьих угодьях : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.06. М., 2010. 235 с.
6. Матвійчук В. К., Голуб С. А. Незаконне полювання: відповідальність, протокольна форма, провадження, розслідування і запобігання. Київ : КНТ, 2006. 304 с.
7. Шеховцов В. В. Право приватної власності на об'єкти тваринного світу : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.06. Харків, 2009. 207 с.
8. Данилкин А. А. Фермерское охотничье хозяйство. М. : Товарищество науч. изд. КМК, 2011. 147 с.
9. Хрестоматія з історії стародавнього світу / упоряд.: О. П. Крижанівський та ін. Київ : Радян. шк., 1974. 159 с.
10. Законы Хаммурапи // Хрестоматія по истории государства и права зарубежных стран : в 2 т. / отв. ред. Н. А. Крашенинникова. М. : Норма, 2003. Т. 1: Древний мир. Средние века / сост. О. Л. Лысенко, Е. Н. Трикоз. С. 12–15.
11. Артахаштра // Хрестоматія з історії стародавнього світу. Т. 1 / за ред. В. В. Струве. Київ : Радян. шк., 1953. С. 275–283.
12. Черепяхин Б. Б. Первоначальные способы приобретения права собственности по действующему праву // Ученые записки Государственного Саратовского университета им. Н. Г. Чернышевского. Т. II, вып. 4. Саратов, 1924. С. 3–31. URL: http://civil.consultant.ru/elib/books/22/page_7.html (дата звернення: 23.11.2018).
13. Kelch Th. G. A short history of (mostly) western animal law. Part I. *Animal Law Review*. 2012. Vol. 19:23. P. 23–62. URL: https://www.animallaw.info/sites/default/files/lralvol19_1_23.pdf (дата звернення: 23.11.2018).

14. Салическая правда // Хрестоматия по истории государства и права зарубежных стран : в 2 т. / отв. ред. Н. А. Крашенинникова. М. : Норма, 2003. Т. 1: Древний мир. Средние века / сост. О. Л. Лысенко, Е. Н. Трикоз. С. 395–439.
15. Заварин В. П. Принципы проектирования зоологических парков (на примере Северо-Западного региона СССР) : дис. ... канд. архитектуры. Л., 1987. 230 с.
16. Матвійчук В. К. Загальнотеоретичні підходи до витоків та класифікації періодів кримінально-правової охорони навколишнього природного середовища на теренах України. *Юридична наука = Juridical science*. 2012. № 1. С. 83–95. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/jnn_2012_1_11 (дата звернення: 23.11.2018).
17. Врангель В. В. История лесного законодательства Российской империи. СПб., 1841. 153 с.
18. Ференець О. П. Охорона навколишнього середовища в Україні часів Київської Русі. *Вісник Житомирського національного агроекологічного університету*. 2013. № 1 (36), т. 1. С. 334–338.
19. Новіцький Р. О., Домніч В. І. Основы мисливствознавства : навч. посіб. Дніпропетровськ : Артлогос, 2011. 72 с.
20. Сосновский И. П. Живые музеи. М. : Знание, 1981. 160 с.
21. Скуратова Л. С. История развития зоопарков. *Вестник Алтайского государственного технического университета им. И. И. Ползунова*. 2010. № 1–2. С. 64–67.
22. Коритко Л. Я. Становлення інституту правової охорони тваринного світу в Австро-Угорщині. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична*. 2012. № 1. С. 28–35. URL: http://www2.lvduvs.edu.ua/documents_pdf/visnyku/nvsy/01_2012/12klyavau.pdf (дата звернення: 23.11.2018).
23. Проців О. Р. Правові засади полювання в Австро-Угорській та Російській імперіях другої половини XIX – початку XX століття. *Науковий Вісник НЛТУ України*. 2010. Вип. 20.6. С. 50–57.
24. Ghosh K. Ex-situ and in-situ conservation of wild life with reference to zoo gardens and sundarban tiger reserve in West Bengal. 10 p. URL: <http://www.terisas.ac.in/mct/pdf/assignment/KANAILAL-GHOSH.pdf> (дата звернення: 23.11.2018).
25. Паркалов И. В. К вопросу о промышленной доместикиции пушных зверей в России. *Информационный вестник ВОГиС*. 2010. Т. 14, № 3. С. 389–397.
26. Березина Н. Ю. Генеза правового режиму використання й охорони мисливських угідь за законодавством України. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2017. № 27. С. 82–88.
27. Гарбузов О. С. Роль искусственного дичеразведения в сохранении редких животных // Дичеразведение в охотничьем хозяйстве : сб. науч. тр. ЦНИЛ Главохоты РСФСР. М., 1982. С. 6–40. URL: <http://ex-situ.ru/bibliographylist/115-2010-05-18-19-14-35.html> (дата звернення: 23.11.2018).
28. Флинт В. Е. и др. Разведение редких видов птиц. М. : Агропромиздат, 1986. 206 с. URL: <http://ex-situ.ru/bibliographylist/98-2010-04-16-19-13-12.html> (дата звернення: 23.11.2018).

Надійшла до редколегії 23.11.2018

ОНИЩЕНКО А. Ю. РЕТРОСПЕКТИВА ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА В СФЕРЕ ДОБЫЧИ (ПРИБРЕТЕНИЯ) ДИКИХ ЖИВОТНЫХ С ЦЕЛЬЮ ИХ СОДЕРЖАНИЯ И РАЗВЕДЕНИЯ В ПОЛУВОЛЬНЫХ УСЛОВИЯХ ИЛИ В НЕВОЛЕ

Исследованы специальная юридическая литература и нормативно-правовая база возникновения и поэтапного становления законодательства в сфере добычи (приобретения) диких животных с целью их содержания и разведения в полувольных условиях или в неволе. Объективно и основательно изучена история процесса образования, формирования и становления экологического законодательства в данной сфере. Согласно проанализированным источникам выделены основные этапы развития законодательства о специальном праве использования животного мира.

Ключевые слова: экологическое право, экологическое законодательство, содержание и разведение диких животных, дикие животные, животный мир, специальное использование.

ONISHCHENKO O. YU. RETROSPECTIVE OF LEGISLATION ON THE ACQUISITION (PURCHASE) OF WILD ANIMALS FOR THE PURPOSE OF THEIR MAINTENANCE AND BREEDING IN SEMI-FREE CONDITIONS OR IN CAPTIVITY

The purpose of the article is to analyze and thoroughly study the special legal literature and the legal and regulatory framework for the emergence and gradual formation of legislation in the field of obtaining (purchasing) wild animals for the purpose of their maintenance and breeding in semi-free conditions or in captivity.

The importance of the scientific article is indisputable, since the question of the formation and development of the legislative framework, through which becomes possible regulation of environmental relations in the field of acquisition (acquisition) of wild animals for the purpose of their maintenance and breeding in semi-free conditions or in captivity, is a complex historical and legal phenomenon, that has its own periodization.

In the scientific work the author objectively and thoroughly investigates the history of the process of formation, formation and formation of environmental legislation in the field of obtaining (purchasing) wild animals for the purpose of keeping and breeding in semi-free conditions or in captivity.

The author's point of view is fair, according to which in Ukraine there is currently no effective system of normative legal acts, that ensure the proper regulation of the use and protection of wild animals, that are in a semi-free condition or in captivity. At the same time in order to preserve the diversity of wildlife and successfully restore their numbers it is necessary to have an effective and reliable national legal system, ecological and legal norms and regulations that would regulate the legal regime of wild animals in semi-free conditions or in captivity.

The key point is the author's position, that the formation of a retrospective of legislation in the field of acquisition (purchase) of wild animals for the purpose of their maintenance and breeding in semi-free conditions or in captivity should be divided into four main periods: the ancient period, medieval period, the period of the influence of tsarist Russia and the Austro-Hungarian Empire on Ukrainian lands and the period of formation and development of legislation within the Soviet Union. In the conclusions the author summarizes the analysis of the development of environmental legislation in the field of acquisition (purchase) of wild animals for the purpose of their maintenance and breeding in semi-free conditions or in captivity.

Keywords: *ecological law, ecological legislation, maintenance and breeding of wild animals, wild animals, wildlife, special use.*